

הרב מנחם מקובר

תיקרת בית המקדש - מבנה ומשמעות

"ויספון את הבית" - שני שלבים בבניית הבית הראשון

תיקרת בית המקדש הראשון מתוארת בפסוקים העוסקים בבניין הבית הראשון. כך נאמר שם¹: "וַיִּבְנוּ אֶת הַבַּיִת וַיְכַלְהוּ וַיִּסְפְּנוּ אֶת הַבַּיִת גְּבִים וְשָׂדֶה לְבָאֲרָזִים". מפשט לשון הפסוק משמע כי סדר בניית הבית היה: בניית קירות הבית, ולאחר מכן קירוי התקרה באמצעות גבים וארזים. מילת היסוד, שהינה המפתח להבנת מבנה תיקרת המקדש, היא המילה "ויספון" שיש להבין את משמעותה.

למילה 'יספון' שני מובנים: א. מקורה. ב. טמון.

א. מקורה - כך מבארים רש"י והרד"ק² את המילה 'יספון' בביאורם לפסוק "הַעַת לָכֶם אֲתֶם לְשֹׁכְת בְּתֵיכֶם סְפוּנִים וְהַבַּיִת הָיָה קָרֵב". כך מבאר רש"י³ גם בביאורו לספר ירמיהו⁴ על הנאמר "וְסָפוֹן בְּאֶרֶץ" - "מסכך הגג בארזים".
ב. טמון - על הפסוק⁵ "כִּי שָׁם הִלַּקְתָּ מִחֶקֶק סְפוּן". מבאר רש"י: "אותה חלקה ספונה וטמונה מכל צריה".

מכאן שניתן להבין את פסוקנו (ט) בשני אופנים:

א. לאחר סיום בניית קירות המקדש קיררו את הבית בעצים.
ב. לאחר סיום הבניה הטמינו בקירות ההיכל את הארזים והגבים (שאת עניינם נבאר לקמן).

המפרשים השונים⁶ סוברים כי פירוש המילה 'ויספון' בפסוקנו היא מלשון קירוי, ולא הטמנה, ויש לבאר מה הכריחם לבאר את הלשון דווקא באופן זה.

1. מלכים א' ו', ט.

2. חגי א', ד.

3. וכן בביאור הרד"ק.

4. כ"ב, יד.

5. דברים ל"ג, כא. וכן בתרגום יונתן שם.

6. רש"י, רד"ק, המצודות ומלבי"ם.

נעיין בלשון הפסוקים בהמשך הפרק (ו'). כך נאמר שם⁷: "וַיִּבֶן שְׁלֹמֹה אֶת הַבַּיִת וַיְכַלְהוּ: וַיִּבֶן אֶת קִירוֹת הַבַּיִת מִבֵּיתָה בְּצִלְעוֹת אֲרָזִים מִקְרָקַע הַבַּיִת עַד קִירוֹת הַסָּפֵן צָפָה עַד מִזְרֵחַ אֶת קְרָקַע הַבַּיִת בְּצִלְעוֹת בְּרוֹשִׁים". יש לעיין מה הם יקירות הסיפון הנזכרים בפסוק? מבאר רש"י כי אילו הם קירות העליה, שהינה הקומה השניה של ההיכל. אם כן מבואר כי הפועל 'ויספון', הנזכר בפסוק ט' דלעיל, כוונתו היא לבניית התקרה.

המלבי"ם⁸ מעיר כי לשון 'ויכלהו' נאמר פעמיים בפרק זה, הן בפסוק ט' והן בפסוק י"ד, בלשון מאד דומה. יש להבין את סיבת כפילות העניינים. הוא גם מקשה מדוע פסוק ט', המתאר את תיקרת ההיכל, מופיע באמצע פסוקי מבנה ההיכל ונזכר בו לשון 'יכלווי' - סיום הבניה. המלבי"ם מבאר שם כי הבית נבנה בשני שלבים:

- א. בניין אבנים, שהוא המבנה החיצון של הבית.
- ב. בית פנימי העשוי מעצים.

פסוק ט' דלעיל מתאר לדבריו את סיום בניית המבנה החיצון, מבנה האבן. פסוק י"ד ואילך מתאר את בניית הבית הפנימי, העשוי מעצים. מעיון בפסוקים מבואר כדבריו, שכן החל מפסוק ט"ו ואילך קיים תיאור מפורט של עצי הבית. כך נאמר שם: "וַיִּבֶן אֶת קִירוֹת הַבַּיִת מִבֵּיתָה בְּצִלְעוֹת אֲרָזִים מִקְרָקַע הַבַּיִת עַד קִירוֹת הַסָּפֵן צָפָה עַד מִזְרֵחַ אֶת קְרָקַע הַבַּיִת בְּצִלְעוֹת בְּרוֹשִׁים. וַיִּבֶן אֶת עֲשָׂרִים אֵמָּה מִיִּרְכְּתֵי הַבַּיִת בְּצִלְעוֹת אֲרָזִים מִן הַקְּרָקַע עַד הַקִּירוֹת וַיִּבֶן לוֹ מִבַּיִת לְדָבִיר לְקַדֵּשׁ הַקִּדְשִׁים".

הרד"ק⁹ מוסיף כי פסוקים אילו עוסקים בשני שלבים של בניית הבית. בפסוק ט' מתואר השלב הראשון, של בניית הבית החיצון, בעוד שמפסוק י"ד ואילך מתואר השלב השני של בניית הבית הפנימי, בית העץ.

לאור ביאור המלבי"ם ניתן לומר כי שתי המשמעויות של המילה 'ספון' אכן תקפות בבניין הבית: מדובר הן בבניית הקירוי של ההיכל, וכיוון שקירוי זה הינו הקירוי הפנימי של המבנה שהוא גם טמון.

7. פסוקים יד-טו.

8. בביאורו לפסוק ט', וכן בביאורו להמשך הפסוקים שם.

9. בביאורו לפסוק ט', וכן במצודות.

משמעותה ועניינה של תיקרת ההיכל

נאמר בגמרא¹⁰ כי אם נפחתה תיקרת ההיכל לא היו מזים מדם החטאות הפנימיות. בשונה מיתר הקרבנות אם דם הקרבנות מסוג חטאת פנימית מזים בהיכל, על קרנות מזבח הזהב, ולא על גבי קרנות מזבח העולה הניצב בחצר. מגמרא זו מדייק הגר"י¹¹ כי עבודת יתר סוגי הקרבנות (כמו חטאת חיצונית, עולה וכו') ממשיכה להתבצע כסידרה גם כשאין להיכל תקרה. אולם, מאידך, מבואר בתורת כהנים¹² כי כשגילתה הרוח את יריעת המשכן, או שהיא סולקה, לא ניתן לזרוק דם על מזבח העולה¹³. כמוכן שדבר זה תמוה לאור דברי הגמרא לעיל, ומתרץ שם הגר"י¹⁴ כי קיים הבדל בין המקדש למשכן. במשכן לא היתה קיימת קדושת המקום, שכן הקדושה חלה רק כשהקימו את אוהל מועד במקומו, ואם כן הקדושה תלויה בקדושת גג המשכן הנותן תוקף לדושת המשכן במדבר. אולם במקדש מקריבים גם אם אין בית, שכן קיימת קדושה במקום מאז ראשית הבריאה¹⁴. אולם לגבי הזאת החטאות הפנימיות גורת התורה היא שנדרש אוהל מועד כתיקונו, עם תקרה.

הגר"י¹⁵ מדייק שם בדבריו כי הרמב"ם מזכיר דין זה (שהזאת החטאות הפנימיות מתבצעת רק כשהתקרה קיימת) לגבי עבודת יום הכפורים בלבד. הסיבה לכך היא שלגבי הזאות יום הכפורים נזכר בתורה לשון 'חוקה'; לכן דווקא שם לדעת הרמב"ם התקרה מעכבת (ולא ביתר החטאות הפנימיות).

מבואר מדברי הגר"י¹⁶ כי יש לחלק בין קדושת המקום, הקיימת כאשר יש קירות¹⁵, לבין קדושת הבית הקיימת רק כאשר יש לו תקרה. בדברי חז"ל מבואר כי דוד המלך קידש את ריצפת העזרה¹⁶, וזו קדושת המקום הקיימת לדורות עולם¹⁷. קדושת המקדש מגיעה לכלל גילוי על-ידי שלמה המלך, עת הוא מסיים את בניית התקרה.

10. זבחים מ, ע"א.

11. בחידושי לזבחים שם.

12. לפרשת ויקרא.

13. דבר זה נלמד שם מהמסוק 'תקרא את הדם על המזבח סביב אָפֶר פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד' (ויקרא א, ה). מכאן שזריקת הדם מתבצעת דווקא כשאוהל מועד קיים כתיקונו, עם היריעה שעל גביו.

14. ראה הלכות בית הבחירה פרק ב' ה"א-ב'.

15. או קלעים.

16. זבחים כד, ע"א. שלמה המלך בנה את המקדש וקידשו, אולם דוד קידש את ריצפת העזרה (ראה בעלי התוספות שם). וכן ראה רדב"ז הלכות בית הבחירה ו', י"ד המבאר את דברי הרמב"ם שם ששלמה קידשה קדושה ראשונה שלדבריו עוסק בקדושת הבניין וירושלים. וכן עיין מקדש דוד קדישים סימן א' אות ב', עיר הקודש והמקדש א', א', כי ספר הר הקודש (הרב משה נחום שמירא) עמ' רכ"ב-רכ"ה.

17. מחלוקת בדברי חז"ל אם שלמה המלך 'קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא' (ראה מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בהלכות בית הבחירה ו', ט"ז ובנושאי הכלים שם). גם לסופר שקדושה ראשונה קידשה לשעתה, ולא לדורות עולם, מכל מקום ריצפת העזרה התקדשה לתקופת ימי הבית הראשון.

בהתבוננות פנימית יש לומר לאור הדברים הנ"ל כי קיימות שתי מדרגות של קדושה: קדושת הקרקע, שהינה כנגד בית מקדש של מטה, והקדושה העליונה המכוונת כנגד בית מקדש של מעלה. מעשינו הם הגורמים להשראת השכינה. שכינה זו היא מדרגת הקדושה העליונה המתגלה בהיכל בית ה' ובכלים שבו, שהם המבטאים את השכינה החופפת על בית ה'. לקמן נבאר כי מדרגה כפולה זו של קדושה זו באה לידי ביטוי בשתי התקרות הקיימות בהיכל.

על-פי המבואר לעיל ניתן לומר כי דווקא הזאות הדם של החטאות הפנימיות של יום הכפורים¹⁸ הן הפסולות ללא תקרה, שכן קדושת יום הכפורים מגלה את מקור הקדושה העליונה שכן רק ביום זה הכהן הגדול נכנס לקדש הקדשים. הזאות אילו עניינן כפרה פנימית על כלל ישראל המחייבת את גילוי קדושת התקרה, המבטאת את מקור הקדושה העליונה.

תיקרת ההיכל הכפולה

לאור דברינו לעיל מבואר כי לאחר סיום בניית קירות ההיכל בנו את התקרה. כך נאמר בפסוק אותו הזכרנו בראשית דברינו¹⁹: "וַיִּבְנֶן אֶת הַמִּבְתֵּי וַיִּכְלְהוּ וַיִּסְפְּנוּ אֶת הַמִּבְתֵּי גְבִים וַיִּשְׁדְּרֵת בְּאַרְזִים". יש לבאר את זהותם וצורתם של שני מרכיבי התקרה המוזכרים בפסוק זה: הגבים ושדרות הארזים. תרגום יונתן הינו הבסיס להסבריהם של מרבית הפרשנים. זו לשונו: "ובנא ית ביתא ושכלליה וטליל ית ביתא בהנתוכין ועילא מנהון סדרא דרכפת רישיה שריתא ארזיא".

מלשונו מבואר כי קיימים שני קירויים, הראשון מכונה בלשונו בשם 'הנתוכין', ואילו השני הינו שורת ארזים. המפרשים הולכים בעקבות התרגום וסוברים שישנן שתי תקרות, אלא שבדבריהם קיימות כמה שיטות לגבי צורתן של התקרות הללו.

הנעלם הגדול בביאור הפסוק הוא מובנה של המילה 'גבים'. מילה זו מופיעה במקרא בלשון בורות מלאים מים. סביב ביאורה של מילה זו קיימות כמה שיטות. נסקור כמה דעות מדברי הפרשנים:

א. דעת רש"י - מבאר רש"י: "ויספון - לשון כסוי תקרה. גבים ושדרות בארזים - שתי תקראות, אחת עשויה לנוי מלמטה, ואחת של לוחי ארזים מלמעלה, של גבים היא התחתונה.

18. השעיר לדי ופרו של הכהן הגדול.
19. מלכים א' ו', ט.

ותרגם יונתן: בהנתוכין, ולא ידעתי מה הן, ושמעתי משמו של רבי מנחם זצ"ל, שהם נסרים ארוגים נאים כמין צורה, וקורין לו בלשונינו צילי"ד, ובלשון אשכנז (גהימל"ט), והיא לשון 'שמים', 'שמי קורה', ואני אומר, שהם לבנים חלולים, והם כחצי קנה עגול, שעושים לכסוי בתים (בלשון אשכנז דעק ציגל). גבים - לשון ארמי: גובתא דקניא, והם היו (למעלה), והשדרות (למטה). ושדרות - לוחי ארזים סדורים למעלה מן הגבים, לדריסת הרגל, כשעולין לראות בבדק הבית. וכן תרגם יונתן: ושדרות בארזים - ועילא מנהון (רוצה לומר, מן הגבים) סידרא דרכפת רישי שריתא ארזיא, ורכפת לשון תכיפת, וחבירו (שמואל ב' כ"ב, יב) עבי שחקים, תרגום יונתן: מריכפת עננין קלילין (ושדרות, כלומר היו נסרים סדורים זה אצל זה, רד"ק).

דהיינו: לדברי רש"י מדובר בשתי תקרות, זו מעל זו, כאשר התקרה התחתונה עשויה לנוי. רש"י מביא כמה אפשרויות לצורתה של תקרה זו: נסרים ארוגים, העשויים בצורת שתי וערב, או לבנים המעוגלים במעין חצי קשת. תקרת השדרות היא תקרה העשויה מארזים, ומיועדת גם לשמש כריצפה לקומת העליה (הקומה השניה של ההיכל).

ב. דעת הרד"ק, המצודות ועוד - שלמה המלך בנה תחילה את קירות ההיכל ואחר כך את הסיפון, שזו התקרה. הרד"ק מביא כמה ביאורים למילה 'גבים':

1. תקרת הגבים הינה התקרה התחתונה מבין שתי התקרות. היא בנויה בצורת חיתוכים של גבים, שהינם בצורת חפירות.

2. צורת התקרה התחתונה היתה כמעין כיפה, כדברי חז"ל²⁰: "שלושה גבים את הקומה", כמו 'כופפין'.

3. הגבים הינם כמעין צלעות (מלשון צלעות של גב, ולא בורות מים). אילו הם לוחות צרים שהינם בדמות צלעות²¹.

ג. רבי ישעיהו מיטראני - לדעתו הגבים הינם טבלאות מצויירות יפות שהיו נראות בתוך ההיכל למטה. מעליהן היו נסרים חזקים שתפקידם לשם הילוך בקומת העליה. הביטויים 'גבים' ושדרות בארזים משמעותם היא כמו גב האדם והשדרה המסוככים על בני המעיים.

20. ערוכין נה, ע"ב.

21. זהו הפירוש המועדף בעיני הרד"ק.

ד. דעת הגר"א - הגבים היו "כמו כיפה, עשויים מאבנים", והשדרות: "ועליהם קורות ונסרים לריצפה להלך עליהם". דהיינו: לדעתו הגבים הינם תקרה מעוגלת, בצורת כיפה (אולי לשם נוי), שעליה היתה תקרת ארזים ישרה שנועדה לשם הילוך בקומה השניה²².

מבואר לעיל כי הן לדעת רש"י, הן לדעת רד"ק והגר"א, אחד הביאורים לצורת התקרה הפנימית הוא שהיא היתה מעוגלת ומעליה היתה תקרה נוספת ישרה. יתכן שיש בכך רמז לשתי מדרגות ההנהגה האלוהית המבוארות בתורת הסוד, הנקראות בשם עגולים ויושר²³. הנהגת העגולים הינה הנהגה כללית, הנהגת עולם הטבע, בה הכל נוהג באופן שווה עם כללי הנהגה קבועים. הנהגת היושר הינה הנהגה רוחנית פרטית, ובה קיימים חילוקי מדרגות בהנהגת הבורא ברבדי המציאות השונים.

ממשכן למקדש - מהיריעות לתקרת האבן

בספר 'יקרית ספרי' על הרמב"ם²⁴ מבאר כי מידות ההיכל וקדש הקדשים שבמקדש נלמדות ממידות המשכן. לדבריו הדבר נלמד מהנאמר בתחילת פרשת תרומה²⁵: "וכן תעשו", ומבארים חז"ל²⁶: ילדורות!

כשם שרוחבו של המשכן היה שליש מאורכו (עשר אמות רוחב ושלושים אמות אורך), כך היה גם בבית המקדש: רוחבו עשרים אמות ואורכו שישים אמות. לדעת בעל 'יקרית ספרי' האורך והרוחב נלמדים מהמשכן למקדש, אולם גובה הבית הראשון אינו נלמד מגובה המשכן שכן יש עניין להגביה את הבית ככל שניתן. כך אף פוסק הרמב"ם²⁷: "ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור שנאמר ולרומם את בית אלהינו". אולם בעל 'מקדש דוד'²⁸ מדויק רש"י²⁹ כי גם שיעור רומם של המקדש מעכב. הדבר נלמד שם בגמרא מכך שאדם לא יעשה בית בתבנית היכל, ורש"י מבאר כי הדבר נאמר הן לגבי מידות האורך והרוחב והן לגבי הגובה.

22. בספר 'יהבית בהכנתו', על פירוש הגר"א למבנה הבית הראשון, מבואר כי היתה זו כיפה חיצונית. תימנה לי על דבריו.

23. ראה קלייח פתחי חכמה לרמח"ל פתח ייג.

24. הלכות בית הבחירה פרק ד.

25. שמות כ"ה, ט.

26. סנהדרין טז, ע"ב.

27. הלכות בית הבחירה א', י"א.

28. בית הבחירה סימן א' סימן קטן כ.

29. עבודה זרה מג, ע"א.

גם הגר"א בביאורו למשנה במסכת בבא בתרא³⁰ מבאר באופן דומה כי גובה הבניין מעכב. במשנה שם נאמר כי המקבל מחברו לבנות לו בית בונה כך שגובהו הינו חצי מסכום אורכו ורוחבו של הבית, והדבר נלמד שם ממבנה ההיכל. מבאר הגר"א כי אכן לגבי בית ראשון הדבר מדויק, שכן גודל הקודש היה ארבעים על עשרים אמות וממילא לפי התחשיב הנ"ל הגובה הינו שלושים אמות. גם לגבי קדש הקדשים החישוב תקף, שכן גודלו עשרים על עשרים אמות ולכן גובהו הינו עשרים אמות. אולם הגר"א מקשה שם: מדוע בבית שני גובה המבנה היה ארבעים אמות ולא שלושים אמות כגובהו בבית המקדש הראשון! הוא מתרץ כי בבית ראשון היה קיר, הנקרא בשם 'דבירי' ובלשון חז"ל³¹ בשם 'אמה טרקסין', ולכן הקדש וקדש הקדשים היו שני חלקים נפרדים. אולם בבית שני לא בנו קיר זה, וממילא גודלו הכולל של בית שני היה שמונים אמות (שישים אמות אורך ועשרים אמות רוחב) ולכן גובהו היה ארבעים אמות (לפי התחשיב דלעיל). מכאן - שיש עניין בגובה ההיכל, ואף הוא מהווה המשך למבנה המשכן.

אמנם בביאורו לשולחן ערוך³² מבאר הגר"א כי הגובה אינו מעכב. יתכן שכוונתו היא כי הגובה המינימלי הינו כגובה המפורש בדברי חז"ל³³. אולם יתכן לומר כי הגובה הפנימי הינו קבוע, בבחינת הנאמר³⁴ "הכל בקִּתָּב מִיד ד' עָלֵי הַשְּׁבִיל כָּל מְלָאכֹת הַתְּבִנָּה", אולם את הגובה החיצון של הבניין יש לרומם ככל האפשר, כפי שראינו לעיל בדברי הרמב"ם.

יש לציין את ביאורו של הרלב"ג³⁵ המבאר כי תקרת הגבים, התקרה התחתונה, היתה בגובה עשרים אמות בעוד שהתקרה העליונה (של שדרות הארזים) היתה בגובה שלושים אמות. לדבריו סיבת הדבר היא כדי לשמור על תאימות היחס בין המשכן למקדש, שכן בגובה עשרים אמות נשמר היחס הקיים בין האורך לרוחב של המשכן: פי שתיים.

דבר נוסף הדורש ביאור בקשר בין תקרת המשכן למקדש הינו צורת הקירוי. על גג המשכן היו פרוסות שלוש (או ארבע) יריעות: יריעת המשכן (הארוגה 'מעשה חושב'), יריעת העיזים ויריעת עורות תחשים ועורות אילים מאדמים. האם יש לכך מקבילה במקדש?

30. פ"ו, מ"ד.

31. בבא בתרא ג, ע"ב.

32. יורה דעה סימן קמ"א אות ל"ה.

33. ראה בביאור 'משבצות זהבי' למלכים א' עמי רמ"ח המסביר כך.

34. דברי הימים א' כ"ח, יט.

35. פרק ו' מסוק ט.

בארץ ישראל קיים תיקון של מדרגת החומר, הארציות, שזו עבודה ממטה למעלה. במדבר, לעומת זאת, מדרגת התיקון היתה מלמעלה למטה שכן ההנהגה האלוקית השמימית נגלתה שם בדמות ענני הכבוד שחפפו על אוהל מועד. יתכן שעקב כך על אוהל מועד היה כיסוי של עורות מהחי והצומח, ואילו תקרת המקדש היתה עשויה מדומם ומצומח - מאבנים ועצים. התקרה העליונה במקדש היתה מעצים בעוד שהתקרה התחתונה מאבנים (לדעת רש"י והגר"א). יש בכך רמז למהות בית המקדש של מטה, (תקרת האבן), לעומת בית מקדש של מעלה (תקרת הארזים).

תקרת בית המקדש השני

כך נאמר במשנה³⁶ במסכת מידות לגבי מבנהו של הבית השני לגובה: "וְגִבְהוּ אֲרְבָּעִים אַמָּה, אַמָּה קִיּוֹר, וְאַמָּתַיִם בַּיִת דְּלִפָּה, וְאַמָּה תִּקְרָה, וְאַמָּה מַעֲזִיבָה". מלשון המשנה מבואר כי היו כמה שכבות לקירוי של תקרת ההיכל, אולם יתכן לומר כי קיימת התאמה בין מבנה התקרה בבית ראשון ושני. ניתן לומר כי היכירי המוזכר במשנה הינן היגבים, המשמשים לשם עיור התקרה. מעל קירוי זה קיים מרווח שהינו 'בית הדילפא', שלדעת הרמב"ם משמש לצורך ניקוז מי הגשמים³⁷. מעל מרווח זה קיימת תקרה נוספת, כנגד שדרות הארזים, שעליה שכבת 'מעזיבה' - ציפוי טיט. מבואר אם כן כי לפי ביאור זה תקרת הבית השני בנויה בתבנית הבית הראשון.

36. פי"ד, מ"ו.

37. הלכות בית הבחירה ד', ג.